

סילבוס - תוכנית הוראה לקורס
עולם החקלאות והצומח הארץ ישראלי בימי הביניים
16-326

זהר עמר | המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכאולוגיה

Agriculture and Flora of the Land of Israel in the
Middle Ages

שיעור סוג הקורס:

2 נ"ז היקף נ"ז:

תשפ"ז שנת לימודים:

סמסטר:

יום ושעה

שעת קבלה:

amarzoh@gmail.com מייל מרצה:

קישור לאתר למדה:

תיאור הקורס ומטרות למידה

תקציר הקורס

הקורס עוסק בישוב הכפרי ובחקלאות בארץ ישראל מהתקופה הביזנטית לתקופה הערבית הקדומה, תיאור גידולים חקלאיים מסורתיים וחדשים, שיחזור נופ הצומח לאזורי הארץ ושימושים בעצה. נעסוק גם ביחס האדם לחקלאות ולצומח מן ההיבט האידאי והמעשי.

מטרות/תוצרי הלמידה)

ידע

לבחון את התמורות בישוב ותרבות החקלאית בחתך רב-תקופתי
 לשחזר את נוף הצומח הטבעי בימי הביניים
 למנות את הגידולים החקלאיים העיקריים של ארץ ישראל בימי הביניים

מיומנויות

הלומדים ינתחו טקסטים ומחקרים לצורך קביעת עמדה על השפעת האקלים על
 החקלאות בתקופה הביזנטית.
 הלומדים יעריכו את מקומם של הגידולים החדשים בכלכלת הארץ בהשוואה לגידולים
 המסורתיים.

ערכים (במידה ורלוונטי)

מקומם של העצים בעולם האידיאה של אנשי ימי הביניים (הבוטניקה הקדושה).

למידה פעילה - תכנון מהלך השיעורים:

מס' השיעור	נושא השיעור	למידה פעילה	קריאה/ צפיה נדרשת	הערכה תהליכית/מ עצבת (להרחבה)
1	מבוא היסטורי למחקר הישוב החקלאי מהתקופה הביזנטית ועד לתקופה הממלוכית: מרחב, כרונולוגיה, מתודולוגיה		קריאת מאמרים, פריטים מס' 25, 21	
2	מקורות המחקר: כרוניקות היסטוריות, ספרות הנוסעים, תעודות מהגניזה, פיוט, שו"ת, ספרי חקלאות ורפואה, ממצא ארכיאולוגי			
3	מרידות השומרונים והשפעותיהם, חוק הקולונאטוס, הכיבוש הפרסי			
4	הסקרים הארכיאולוגים ופרשנותם		קריאה: עמר, גידולי ארץ-ישראל בימי- הביניים, עמ' 32 - 40	
5	הכיבוש הערבי והשפעותיו על הישוב והחקלאות: תהליך השיערוב והאיסלום; גידול הגפן וייצור יין כמקרה מבחן		קריאת מאמרים, פריטים מס' 10, 8, 2	

6	אלמקדסי כמקור לשחזור ענפי החקלאות במאה העשירית; שימור מול חידוש	ניתוח הטקסט של אלמקדסי	
7	גידולים חקלאיים ומוצרים במרחב אלשאם	המשך הטקסט של אלמקדסי	קריאת מאמרים המופיעים בפריט, מס' 12
8	מוצרי תעשייה מן הצומח ומשק החי במחוז פלסטין, סיכום: מסחר פנים ויצוא	הבאת מוצגים לכיתה	
9	תרומת ספרות הנוסעים לידע על הגידולים החקלאיים; מתודולוגיה, מגיאוגרפיה קדושה לכתיבת ארץ ישראל.	קריאה בטקסטים נבחרים מספרות הצליינים	קריאת המאמרים של גראבוס ופרנקל, פריטים מס' 3, 18
10	הצומח והחקלאות של ארץ ישראל בתקופה הממלוכית	קריאת טקסט של אלנוירי הבאת מוצגים לכיתה	קריאת מאמרים, פריטים, מס' 9, 17
11	נוף הצומח הטבעי לאזורי הארץ: יהודה ושומרון, מישור החוף, נופי מים ועוד. תרומת הממצא הבוטנוארכיאולוגי למחקר הצומח של ארץ ישראל בימיה"ב.		קריאת מאמרים, פריטים מס' 5, 7
12	הבוטניקה הקדושה; בראי הצליינות בארץ ישראל	ניתוח מקורות	קריאת מאמר של ישפה, פריט מס' 6
13	תופעת העצים הקדושים		קריאת מאמר של שמידע וערמוני, פריט מס' 13
14	יחס האדם לחקלאות והצומח של ארץ ישראל בימי הביניים		

(בקורס שנתי, יש להוסיף את המפגשים הנוספים)

*ייתכנו שינויים בסילבוס בהתאם לקצב ההתקדמות ואפקטיביות הלמידה

ציון סופי

תיאור התוצר	משקל בציון הסופי
רפרט	10% מהציון הסופי
עבודה מסכמת במקום בחינה	90% מהציון הסופי

דרישות הקורס

בקורס זה יש חובת נוכחות בכל השיעורים. תלמיד שייעדר מעל שתי הרצאות ללא סיבה מוצדקת לא יורשה לגשת לבחינה המסכמת

ביבליוגרפיה: תכנים לקריאה, צפיה והאזנה (רצוי עדכני)

ספרות חובה

1. י' ארנון, "קיסריה בתקופה האיסלאמית הקדומה (640 – 1110)", קדמוניות 127 (תשס"ד), עמ' 23–33.
2. ס' בשיר, "מהפך בהיסטוריה של האיסלאם הקדום", סביבות, 16-17 (1985), עמ' 115-105.
3. א' גראבויס, "מן 'הגיאוגרפיה הקדושה' ל'כתיבת ארץ ישראל' - תמורות בתיאוריה של ארץ-ישראל על-ידי צליינים במאה ה'ג'", קתדרה, 31 (תשמ"ד), עמ' 43-66.
4. ש' גת, "עיר מוסלמית משגשגת – כלכלתה של רמלה בימי הביניים", קתדרה, 123 (תשס"ז), עמ' 39 – 66.
5. י' ויזל, נ' ליפשיץ וש' לב-ידון, "נופי הצומח ושינויי אקלים בארץ-ישראל הקדומה, לפי עדויות דנדרוכרונולוגיות ודנדרוארכיאולוגיות", בתוך: א' אופנהיימר ואחרים (עורכים), אדם ואדמה בארץ-ישראל הקדומה, ירושלים תשמ"ו, עמ' 231-243.
6. ר' ישפה, "האבן והסנה", קתדרה, 48 (תשמ"ח), עמ' 3-8.
7. ש' לב-ידון, נ' ליפשיץ וי' ויזל, "כרונולוגיית טבעות של קורות עצי ארז הלבנון מגג מסגד אל-אקצה", ארץ-ישראל, י"ז (תשמ"ד), עמ' 92-96.
8. מ' לוי-רובין, "הכיבוש כמעצב מפת היישוב של ארץ-ישראל בתקופה המוסלמית הקדומה", קתדרה, 121 (תשס"ז), עמ' 53 – 78.
9. ז' עמר, "הערות על הצומח והחקלאות של ארץ-ישראל בתקופה הממלוכית", בתוך: ארץ-ישראל בתקופה הממלוכית (י' דרורי עורך), ירושלים תשנ"ג, עמ' 220-236.
10. ז' עמר, "תהליכי התאסלמות ואיסלום ביהודה ובשומרון בימי הביניים והשפעתם על ענף הגפן ועל ייצור היין", בתוך: מחקרי יהודה ושומרון - דברי הכנס הרביעי תשנ"ד, עמ' 261-247.
11. ז' עמר, גידולי ארץ-ישראל בימי הביניים, ירושלים תש"ס.
12. ז' עמר, "מהפכת הטקסטיל בארץ-ישראל ובסוריה בימי הביניים", קתדרה, 87 (תשנ"ח), עמ' 37-60.

13. ז' עמר, "תעשיית הנייר בארץ-ישראל ובסוריה בימי-הביניים", קתדרה, 98 (תשס"א), עמ' 73 – 96.
- 14.
15. ח' ערמוני וא' שמידע, "סקר עצים קשישים בשומרון המרכזי ובארץ בנימין", רתם, 22 (תשמ"ז), עמ' 27-56.
16. י' פורת, "בארות-מנהרה בערבה", קדמוניות, כ (תשמ"ח), עמ' 106-114.
17. י' פורת, "גני קיסרי", קדמוניות, ח (תשל"ה), עמ' 90-93.
18. י' פרידמן, "ארץ-ישראל וירושלים ערב הכיבוש העות'מאני", בתוך: א' כהן (עורך), פרקים בתולדות ירושלים בראשית התקופה התקופה העות'מאנית, ירושלים תשל"ט עמ' 7-38.
19. י' פרנקל, "החברה הכפרית בארץ-ישראל בתקופה הממלוכית", קתדרה, 77 (תשנ"ו), עמ' 17-38.
20. י' פרנקל, "נוסעים מוסלמים בארץ ישראל בימי הביניים – הערות על אודות ספרות המסעות", קתדרה, 128 (תשס"ח), עמ' 145 – 170.
21. י' צפירי, "בעיות הבטחון של ספר-המדבר בתקופה הביזאנטית", טבע וארץ, י"ז (תשל"ה), עמ' 211-218.
22. י' צפירי וג' פרסטר, "מסקיטופוליס לביסאן: שינויים בתפיסת העיור של בית-שאן בתקופה הביזנטית והערבית", קתדרה, 64 (תשנ"ב), עמ' 3-30.
23. ר' רובין, "האמנם היה אקלים הנגב גשום יותר בתקופה הביזנטית?", אופקים בגיאוגרפיה, 31 (תש"ן), עמ' 209 – 217.
24. מ' רוזן איילון, "ח'רבת אל-מיניה", בתוך: ח"ז הירשברג (עורך), כל ארץ נפתלי, ירושלים תשכ"ח, עמ' 237-241.
25. מ' רוזן-איילון, "הארמונות האומאיים בעבר הירדן", קדמוניות, 110 (תשנ"ו), עמ' 119-125.
26. י' רול וא' איילון, אפולוניה ודרום השרון: דגם של עיר חוף והעורף היישובי שלה, תל אביב 1989.
27. א' שבות, "כרמי שומרון", בתוך: ז"ח ארליך (עורך), שומרון ובנימין, קובץ מאמרים בגיאוגרפיה היסטורית, עפרה תשמ"ז, עמ' 141-146.
28. נ' שור, 'מדריך ביבליוגרפי: עצי הפרי וגידולי השדה שבארץ-ישראל בתקופה הממלוכית והעות'מאנית, לפי כתביהם של נוסעים נוצריים מן המערב', נפים, 11-12 (תשל"ט), עמ' 138-160.
29. מ' שרון, "קרבות ההכרעה בכיבוש סוריה על ידי המוסלמים – רקעם ומקורותיהם: מבט אחר", קתדרה, 104 (תשס"ב), עמ' 31 – 84.

30. A.Y. Hassan & D.R.Hill, *Islamic Technology, An Illustrated History*, London New York 1986, pp. 190-197.
31. Annette M. Hansen, Frits Heinrich, Dafna Langgut, Ehud Weiss & Daniel Fuks,
32. A tale of two agricultural revolutions: crop introductions in the long 1st millennium ce southern Levant, *Vegetation History and Archaeobotany* (2026) 35:157–180
33. A. Muthesius, "The Byzantine silk Industry: Lopez and beyond" *Journal of Medieval History*, 19 (1993), pp. 1-67.
34. H. Kennedy, "Change and Continuity in Syria and Palestine at the Moslem Conquest", *ARAM*, 1 (1989), pp. 258-267.
35. Kron, Geoffrey. "Food crops known from literary and documentary sources in Roman Italy and the empire." *Vegetation History and Archaeobotany*, vol. 35, 2026, pp. 45-83.
36. J. Prawer, *Crusader Institutions*, Oxford 1980, pp. 140-183.
37. R. Schick, "Palestine in the Early Islamic Period: Luxuriant Legacy", *Near Eastern Archaeology*, 61/2 (1998), pp. 74 – 108
38. I. Taxel & J. Roskin, "Early Islamic Groundwater-Harvesting Plot-andBerm Agroecosystems Along the Southeastern Mediterranean Coast: The Earliest Known Agriculture in Sand", *Environmental Archaeology*, 2025
39. file:///C:/Users/USER/Downloads/EA_2025_Taxel-Roskin_Early%20Islamic%20Groundwater-Harvesting%20Plot-and-Berm%20Agroecosystems%20Along%20the%20Southeastern%20Mediterranean%20Coast.pdf

ספרות עזר (העשרה)

1. ש' אביצור, אדם ועמלו, אטלס לתולדות כלי עבודה ומיתקני ייצור בארץ-ישראל, ירושלים 1976.
2. ז' עמר וי' סרי, ארץ ישראל וסוריה על-פי תיאורו של אלתמימי: רופא ירושלמי בן המאה העשירית, רמת גן תשס"ד.

3. A.M.Watson, Agricultural Innovation in the Early Islamic World, London-New York 1977.
4. **PPTS** - Palestine Pilgrims' Text Society Library.